FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11(1)-son

UDK: 372.3:811.512.133

Ismoilova Surmaxon Amonovna,
University of Economics and Pedagogy NOTM “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi dotsenti

Sarimsoqova Gulchexraxon,
University of Economics and Pedagogy NOTM
boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYA ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, matnni ongli va ifodali o‘qish, o‘qilgan material mazmunini tushunish, mustaqil fikrlash hamda o‘z qarashlarini izchil va mantiqiy bayon etish ko‘nikmalarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qish darslarida interfaol metodlar, muammoli savollar, ijodiy topshiriqlar, guruhli ishlar va matn ustida ishlash usullaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar tizimlashtirilib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish darslari, boshlang‘ich ta’lim, nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, og‘zaki nutq, yozma nutq, matn tahlili, ifodali o‘qish, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, lug‘at boyligi.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические и методические основы формирования элементов речевой компетенции учащихся начальных классов на уроках чтения. Анализируются вопросы развития устной и письменной речи, осознанного и выразительного чтения, понимания содержания текста, самостоятельного мышления, а также последовательного и логичного изложения собственных мыслей. Особое внимание уделяется педагогическим возможностям использования интерактивных методов, проблемных вопросов, творческих заданий, групповой работы и различных приёмов работы с текстом. Систематизированы методические подходы к развитию речевой компетенции и разработаны практические рекомендации для учителей начальных классов.

Ключевые слова: уроки чтения, начальное образование, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, устная речь, письменная речь, анализ текста, выразительное чтение, самостоятельное мышление, интерактивные методы, словарный запас.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ELEMENTS OF STUDENTS’ SPEECH COMPETENCE IN READING LESSONS

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of developing elements of students’ speech competence in primary school reading lessons.

It analyzes the development of oral and written communication skills, conscious and expressive reading, text comprehension, independent thinking, and the ability to express ideas coherently and logically. Particular attention is paid to the pedagogical potential of interactive teaching methods, problem-based questions, creative assignments, group activities, and various approaches to working with texts. Methodological approaches to developing speech competence are systematized, and practical recommendations for primary school teachers are presented.

Keywords: reading lessons, primary education, speech competence, communicative competence, oral speech, written speech, text analysis, expressive reading, independent thinking, interactive methods, vocabulary.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri yosh avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirish, mustaqil fikrlaydigan, o‘z qarashlarini erkin ifoda eta oladigan va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu bosqichda o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan munosabati, o‘qish savodxonligi, muloqot madaniyati va nutqiy faoliyatining dastlabki asoslari shakllanadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslari o‘quvchilarga badiiy va ilmiy-ommabop matnlar mazmunini o‘zlashtirish imkonini berish bilan birga, ularning lug‘at boyligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish, voqea-hodisalarni tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish hamda o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu jihatdan o‘qish darslarini tashkil etishda nutqiy kompetensiya elementlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Nutqiy kompetensiya o‘quvchining til vositalaridan turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq foydalanishi, o‘z fikrini tushunarli, mantiqiy, izchil va savodli ifodalash qobiliyatini anglatadi. U faqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki gap tuzish bilan cheklanmay, tinglab tushunish, o‘qish, gapirish va yozish kabi o‘zaro bog‘liq nutqiy faoliyat turlarini qamrab oladi. Mazkur faoliyat turlarining uyg‘un rivojlanishi o‘quvchining muloqotga kirishish, axborotni anglash, qayta ishlash va mustaqil fikr bildirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish jarayonida ham o‘quvchilarning kommunikativ va nutqiy imkoniyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlarida o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga oid talablar o‘z ifodasini topgan [1].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ayrim hollarda o‘qish darslarida asosiy e’tibor matnni o‘qish, berilgan savollarga qisqa javob qaytarish va uning mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanib qoladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, munozara olib borishi va o‘z nuqtayi nazarini dalillar asosida ifodalash imkoniyatlarini yetarlicha rivojlantirmasligi mumkin. Shu sababli dars jarayonida matn mazmunini chuqur anglash, muammoli vaziyatlarni

tahlil qilish, fikr almashish va ijodiy topshiriqlar bajarishga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi o‘qish darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishning samarali metod va usullarini nazariy-metodik jihatdan asoslash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun nutqiy kompetensiyaning pedagogik va metodik mohiyatini ochib berish, o‘qish darslarining o‘quvchilar nutqini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini aniqlash, og‘zaki va yozma nutqni takomillashtiruvchi metodlarni tahlil qilish, matn ustida ishlash orqali mustaqil fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish hamda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya, lingvistika va ona tili o‘qitish metodikasi fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish, matnni tushunish, mustaqil fikrlash va kommunikativ faoliyatini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbek metodist olimlari K. Qosimova, S. Matchonov, X. G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva va Sh. Sariyevlarning ona tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy qarashlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish, bog‘lanishli nutq ustida ishlash, lug‘at boyligini oshirish hamda grammatik bilimlarni amaliy nutq bilan bog‘lash masalalari yoritilgan [2]. Ushbu metodik qarashlarda o‘quvchilarning fikrini izchil bayon qilishi, mustaqil matn yaratishi va til birliklaridan o‘rinli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifa sifatida qaraladi.

L.S. Vygotskiyning tafakkur va nutq munosabatlariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarida nutqning inson tafakkuri rivojlanishidagi o‘rni asoslab berilgan. Olimning qarashlariga ko‘ra, tafakkur va nutq o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, bolaning bilish faoliyati va ijtimoiy muhit bilan muloqoti uning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [3]. Mazkur nazariy yondashuv o‘qish darslarida o‘quvchilarni matn mazmuni yuzasidan fikrlashga, savollar tuzishga, o‘z qarashlarini bildirishga va ularni asoslashga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi AQSh Milliy o‘qish panelining “Teaching Children to Read” nomli ilmiy hisobotida ham keng yoritilgan. Unda samarali o‘qish ta’limining muhim tarkibiy qismlari sifatida fonematik anglash, harf va tovush munosabatlarini o‘zlashtirish, ravon o‘qish, lug‘at boyligi hamda matnni tushunish ko‘nikmalari ajratib ko‘rsatilgan [4]. Ushbu xulosalar boshlang‘ich sinflarda o‘qish mashg‘ulotlarini tashkil etishda o‘quvchilarning matnni anglash,

mazmunini sharhlash va o‘zlashtirilgan axborotdan foydalanish faoliyatiga ustuvor ahamiyat berish lozimligini asoslaydi.

J. Harmerning til o‘rgatish metodikasiga oid tadqiqotlarida kommunikativ faoliyatni rivojlantirish, o‘quvchilarni faol muloqotga jalb etish, juftlik va guruhlarda ishlash hamda til ko‘nikmalarini o‘zaro integratsiyalash masalalari yoritilgan [5]. Ushbu yondashuvlar o‘qish darslarida matn asosida suhbat, savol-javob, muhokama va ijodiy topshiriqlarni tashkil etishning metodik ahamiyatini belgilashga yordam beradi.

National Research Council tomonidan nashr etilgan “Improving Adult Literacy Instruction: Developing Reading and Writing” tadqiqotida o‘qish va yozish ko‘nikmalarining o‘zaro aloqadorligi, matn mazmunini anglash hamda yozma fikr ifodalash jarayonlarining bilim olishdagi o‘rni tahlil qilingan [6]. Mazkur ilmiy yondashuv o‘qish mashg‘ulotlarini yozma nutqni rivojlantiruvchi topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Education Scotland tomonidan tayyorlangan “Considering the Five Components of Reading” metodik materialida o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishning asosiy tarkibiy jihatlariga e’tibor qaratilgan [7]. Ushbu material o‘qish jarayonini alohida mashqlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi tizim sifatida tashkil etish muhimligini anglashga xizmat qiladi.

O‘rganilgan ilmiy-metodik manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiyani shakllantirishda o‘qish, tinglash, gapirish va yozish faoliyatlarini alohida-alohida emas, balki yaxlit pedagogik jarayon sifatida tashkil etish lozim. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida ushbu faoliyat turlarini o‘zaro integratsiyalash, interfaol metodlardan foydalanish va ijodiy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda bog‘lanishli nutqini rivojlantirish masalalari yanada chuqur metodik yondashuvni talab etadi. Mazkur maqolada aynan shu jihatlarga e’tibor qaratilib, o‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishning o‘zaro bog‘liq metodik yo‘nalishlari yoritiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuv, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim, kommunikativ yondashuv va nutqiy faoliyat turlarini integratsiyalash tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish hamda metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar orqali o‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar o‘rganildi va ularning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi.

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, individual imkoniyatlari, mavjud lug‘at boyligi va nutqiy rivojlanish darajasini hisobga olish muhimdir. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining

nutqiy imkoniyatlari bir xil bo‘lmaydi. Ayrim o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin va ravon ifodalay olsa, boshqalari fikrini shakllantirish, kerakli so‘zlarni tanlash yoki gaplarni mantiqiy bog‘lashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi topshiriqlarni o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirishi, ularni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borishi lozim.

O‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirish, avvalo, ongli va ifodali o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan boshlanadi. O‘quvchining matnni to‘g‘ri, ravon, tushunib va ifodali o‘qishi uning keyingi nutqiy faoliyati uchun muhim asos hisoblanadi. Ifodali o‘qish jarayonida o‘quvchilar tinish belgilariga rioya qilish, ohang, urg‘u, pauza va talaffuz vositalaridan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganadilar. Bu borada matnni rollarga bo‘lib o‘qish, qahramonlar nutqini ifodalash, bir matnni turli ohanglarda o‘qish, asosiy fikrni aniqlash va matn yuzasidan mustaqil savollar tuzish kabi mashqlar samarali hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyaning rivojlanishi o‘quvchining lug‘at boyligi bilan ham bevosita bog‘liq. So‘z boyligi yetarli bo‘lmagan o‘quvchi o‘z fikrini to‘liq, aniq va ta’sirchan ifodalashda qiynaladi. Shu bois o‘qish darslarida yangi so‘zlarning ma’nosini izohlash, sinonim va antonimlarni aniqlash, iboralar ustida ishlash, berilgan so‘zlar ishtirokida gap va kichik matnlar tuzish mashqlaridan muntazam foydalanish zarur. Masalan, “Vatan”, “Do‘stlik”, “Tabiat”, “Mehnat” mavzularidagi matnlar asosida o‘quvchilarga mavzuga oid so‘zlar to‘plamini yaratish, ularni mazmuniga ko‘ra guruhlash va ushbu so‘zlardan foydalanib mustaqil gaplar tuzish topshirig‘i berilishi mumkin.

Matn mazmunini tushunish va qayta hikoya qilish ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bunda o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib chiqish bilan cheklanmasdan, undagi asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratishi, voqealar ketma-ketligini aniqlashi, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashi va muallif ilgari surgan g‘oyani tushunishi kerak. Buning uchun matnga sarlavha qo‘yish, asosiy g‘oyani aniqlash, voqealarni izchil joylashtirish, qahramonlarga tavsif berish, reja asosida qayta hikoyalash va matnga mustaqil yakun yaratish kabi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy nutqini rivojlantirishda muammoli savollar alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchi faqat tayyor savollarga javob olish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarni vaziyatni tahlil qilish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash va muqobil yechimlarni taklif etishga undashi zarur. Masalan, matnni o‘qib bo‘lgach, “Siz qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?”, “Voqeani boshqacha yakunlash mumkinmi?”, “Qahramonning xatti-harakatini qanday baholaysiz?” kabi savollar orqali o‘quvchilarning mustaqil mulohaza yuritishiga sharoit yaratiladi.

Muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda juftlikda hamda kichik guruhlarda ishlash metodlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday faoliyat davomida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar, savollar beradilar, suhbatdoshining

fikrini tinglaydilar, javoblarni taqqoslaydilar va umumiy xulosaga keladilar. Natijada ularning nutqiy faolligi bilan bir qatorda tinglash madaniyati, hamkorlikda ishlash va o‘zaro hurmat ko‘nikmalari ham rivojlanadi.

NATIJALAR

O‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlarni o‘rganish va tahlil qilish natijasida mazkur jarayonni bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir nechta tarkibiy yo‘nalish asosida tashkil etish maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Bunda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish faqat matnni o‘qish yoki qayta hikoya qilish bilan chegaralanmasdan, o‘quvchining tinglash, tushunish, fikrlash, munosabat bildirish va mustaqil matn yaratish faoliyatlarini ham qamrab olishi kerak.

Tahlillar asosida nutqiy kompetensiyaning asosiy elementlari, ularni shakllantirishda qo‘llaniladigan metodlar va kutiladigan pedagogik natijalar tizimlashtirildi. Ular quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval. O‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirish yo‘nalishlari

Nutqiy kompetensiya elementi	Qo‘llaniladigan metod va mashqlar	Kutiladigan natija
Tinglab tushunish	Matnni tinglash, savol-javob, asosiy fikrni aniqlash	Eshitilgan axborotni anglash va mazmunini tushunish
O‘qish	Ifodali o‘qish, rollarga bo‘lib o‘qish, matn tahlili	Ravon, ongli va ifodali o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish
Gapirish	Munozara, suhbat, qayta hikoyalash, taqdimot	Fikrni izchil va mantiqiy bayon etish
Yozish	Matnga reja tuzish, bayon, ijodiy matn yaratish	Yozma fikrlash va savodli ifodalash
Lug‘at boyligi	Sinonim, antonim va yangi so‘zlar bilan ishlash	So‘z boyligi va nutq aniqligini oshirish
Mustaqil fikrlash	Muammoli savollar, “Agar men...” mashqi	Shaxsiy munosabat bildirish va mustaqil xulosa chiqarish

Jadvaldan ko‘rinadiki, nutqiy kompetensiyaning har bir elementi o‘ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi. Biroq ularni bir-biridan ajratilgan holda rivojlantirish kutilgan natijani bermaydi. Masalan, matnni ifodali o‘qigan o‘quvchi uning mazmunini tushunishi, mazmun yuzasidan fikr bildirishi va o‘z taassurotlarini yozma ravishda bayon eta olishi ham kerak. Shu sababli o‘qish darslarida barcha nutqiy faoliyat turlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish muhimdir.

Tadqiqotning nazariy-metodik tahlili asosida o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi quyidagi interfaol metodlarni qo‘llash maqsadga muvofiq deb topildi.

“B-B-B” metodi. Ushbu metod o‘quvchilarning mavzu yuzasidan dastlabki bilimlarini aniqlash, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish va o‘z bilimlarini tahlil qilish imkonini beradi. O‘quvchilar “Bilaman”, “Bilishni xohlayman”, “Bilib oldim” ustunlarini to‘ldirish orqali o‘z fikrlarini ifodalaydilar. Mazkur metod o‘quvchilarni savol berishga, mavjud bilimlarini yangi ma’lumotlar bilan taqqoslashga va xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

“Klaster” metodi. Ushbu metod matnning asosiy g‘oyasi atrofida tushunchalar va so‘zlarni guruhlashtirishga xizmat qiladi. Masalan, “Ona tabiat” mavzusida o‘quvchilar daraxt, gul, qush, suv, havo, ekologiya kabi tushunchalarni o‘zaro bog‘laydilar. Keyinchalik hosil qilingan klaster asosida gaplar, kichik hikoyalar va mustaqil fikrlar tuzadilar. Bu usul lug‘at boyligini kengaytirish hamda so‘zlar o‘rtasidagi mazmuniy bog‘lanishlarni anglashga yordam beradi.

“Davom ettir” metodi. O‘qituvchi matnning muayyan qismini o‘qib beradi yoki o‘quvchilarga o‘qitadi. Shundan so‘ng ular voqealarning keyingi rivojini mustaqil davom ettiradilar. Bunda o‘quvchilar o‘z tasavvurlariga tayanib, voqealar ketmaketligini saqlashga, mazmunan bog‘langan gaplar tuzishga va ijodiy fikrlashga harakat qiladilar.

“Qahramonga maktub” metodi. O‘quvchilar o‘qilgan matndagi qahramonlardan biriga maktub yozadilar. Maktubda uning xatti-harakatlariga munosabat bildiradilar, maslahat beradilar yoki o‘z taassurotlarini ifodalaydilar. Ushbu metod yozma nutqni rivojlantirish bilan birga, o‘quvchilarda shaxsiy munosabatni asoslash va fikrni yozma shaklda izchil bayon etish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

“Mikrofon” metodi. O‘quvchilar muayyan mavzu yuzasidan navbat bilan o‘z fikrlarini bildiradilar. Har bir ishtirokchi qisqa, aniq va mazmunli fikr aytishga intiladi. Bu usul barcha o‘quvchilarni muloqotga jalb qilish, o‘z fikrini erkin ifodalash va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur metodlardan foydalanishda o‘qituvchi darsning maqsadi, matn mazmuni va o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab tashkil etish, har bir o‘quvchiga mustaqil fikr bildirish imkoniyatini yaratish hamda muntazam teskari aloqa berish metodik samaradorlikni ta’minlaydi.

MUHOKAMA

O‘qish darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish o‘quvchining faqat o‘qish texnikasini egallashi bilan belgilanmaydi. Bu jarayon matnni anglash, mazmunni tahlil qilish, voqea-hodisalarga munosabat bildirish, fikrni asoslash va muloqot jarayonida o‘z qarashlarini ifodalash kabi faoliyatlarni ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun o‘qituvchi darsni tashkil etishda o‘quvchilarning bilim darajasi bilan

bir qatorda, ularning nutqiy faolligi, fikrlash imkoniyatlari, muloqot madaniyati va ijodiy qobiliyatlarini ham hisobga olishi zarur.

K. Qosimova va hammualliflarning boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy qarashlarida o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish, lug‘at ustida ishlash va matn yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Ushbu qarashlar o‘qish darslarida matn mazmunini qayta hikoya qilish, mustaqil gap va matn tuzish, so‘zlardan o‘rinli foydalanish mashqlarini izchil tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro tadqiqotlarda ham o‘qish savodxonligini rivojlantirishning bir necha muhim tarkibiy qismlari ajratib ko‘rsatiladi. Jumladan, AQSh Milliy o‘qish paneli hisobotida fonematik anglash, tovush-harf munosabatlari, ravon o‘qish, lug‘at boyligi va matnni tushunish samarali o‘qish ta’limining muhim tarkibiy qismlari sifatida qayd etilgan [4]. Ushbu ilmiy xulosalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishda matnni tushunish va mazmunni mustaqil sharhlashga alohida e’tibor berish lozimligini asoslaydi.

O‘qish jarayonida matnni tushunish alohida ahamiyatga ega. O‘quvchi matndagi so‘zlarni o‘qishi mumkin, biroq uning mazmunini anglamasa, o‘qish faoliyati to‘laqonli natija bermaydi. Shu sababli matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarga asosiy fikrni aniqlash, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini izohlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va mustaqil xulosa chiqarish topshiriqlari berilishi lozim. Bunday mashqlar o‘quvchilarning matnni chuqurroq anglashiga va fikrlarini dalillar bilan ifodalashiga yordam beradi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda o‘qituvchining nutq madaniyati va pedagogik mahorati ham muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘z nutqi orqali to‘g‘ri talaffuz, adabiy til me’yorlari, fikrni izchil bayon qilish va suhbat madaniyatining namunasini ko‘rsatishi kerak. Dars davomida o‘quvchilarning javoblarini diqqat bilan tinglash, ularning fikrlarini to‘ldirish va xatolarini muloyimlik bilan tuzatish samarali pedagogik muhitni shakllantiradi.

O‘qish darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda bir qator metodik tamoyillarga amal qilish talab etiladi. Jumladan, izchillik tamoyili asosida nutqiy topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi, faollik tamoyiliga ko‘ra har bir o‘quvchining dars jarayonida ishtiroki ta’minlanishi, individual yondashuv asosida topshiriqlar o‘quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur. Kommunikativ yo‘naltirilganlik tamoyili nutqiy mashqlarni real muloqot vaziyatlariga yaqinlashtirishni, integrativ yondashuv esa o‘qish, tinglash, gapirish va yozish faoliyatlarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirishni nazarda tutadi.

Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda baholash jarayonining ham o‘ziga xos o‘rni mavjud. O‘quvchilarning faqat matn mazmunini eslab qolishi emas, balki o‘z fikrini mustaqil ifodalashi, so‘zlardan o‘rinli foydalanishi, mantiqiy izchillikka rioya qilishi va suhbatdoshining fikrini tinglay olishi ham e’tiborga olinishi lozim. Shu maqsadda o‘qituvchi quyidagi mezonlarga tayanishi mumkin:

matn mazmunini tushunish va asosiy fikrni aniqlash;

fikrni izchil, aniq va mantiqiy bayon qilish;
lug‘at boyligidan o‘rinli foydalanish;
savollarga mustaqil va mazmunli javob berish;
o‘z fikrini dalillar bilan asoslash;
suhbat jarayonida faol ishtirok etish va boshqalarni tinglash.

O‘qituvchi ushbu mezonlar asosida o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borishi, mavjud qiyinchiliklarni aniqlashi va tegishli metodik yordam ko‘rsatishi maqsadga muvofiq. Demak, o‘qish darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish bir martalik mashg‘ulot emas, balki izchil, tizimli va uzluksiz pedagogik jarayon hisoblanadi.

XULOSA

O‘qish darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirish boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish, og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, lug‘at boyligini kengaytirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘rganilgan pedagogik va metodik manbalar, shuningdek, o‘qish darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik yondashuvlar tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish o‘qish darslarining muhim vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim. Bunda tinglab tushunish, o‘qish, gapirish va yozish faoliyatlari o‘zaro uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi zarur. Chunki mazkur faoliyat turlarining uyg‘unligi o‘quvchining fikrlash va muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchidan, matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, voqealarni tahlil qilishi, qahramonlarga munosabat bildirishi va ijodiy xulosa chiqarishiga imkon beruvchi topshiriqlardan foydalanish muhimdir. Ayniqsa, muammoli savollar, matnga mustaqil yakun yaratish va qayta hikoyalash mashqlari bog‘lanishli nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, “B-B-B”, “Klaster”, “Davom ettir”, “Qahramonga maktub” va “Mikrofon” kabi interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, fikr almashish va o‘z qarashlarini erkin ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali metodik vosita bo‘la oladi.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning nutqiy rivojlanish darajasiga mos topshiriqlar tanlash va muntazam teskari aloqa tashkil etish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunda o‘quvchilarni faqat to‘g‘ri javob berishga emas, balki fikrini mustaqil shakllantirish va asoslashga ham yo‘naltirish zarur.

Beshinchidan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘qish darslarini faqat matn mazmunini o‘zlashtirish bilan cheklamasdan, o‘quvchilarning mustaqil muloqotga kirishishi, o‘z fikrini erkin bayon qilishi, ijodiy yondashishi va yozma nutqini rivojlantirishga ham yo‘naltirishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, o‘qish darslarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirishga kompleks, izchil va kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning nafaqat o‘qish savodxonligini, balki mustaqil fikrlash, o‘zaro muloqot qilish va o‘z qarashlarini asosli ifodalash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu esa ularning kelgusidagi ta’lim faoliyati va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida. – Toshkent, 2017.

2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

3. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

4. National Reading Panel. Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. – Washington, DC: National Institute of Child Health and Human Development, 2000.

5. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – 4th ed. – Harlow: Pearson Longman, 2007.

6. National Research Council. Improving Adult Literacy Instruction: Developing Reading and Writing. – Washington, DC: The National Academies Press, 2012.

7. Education Scotland. Considering the Five Components of Reading. – Education Scotland.